

קורס

עסקים כהלכה

סיכום הסוגיא מהגמרא, ראשונים שו"ע ואחרונים

יוצא לאור על ידי

"למען ילמדו" - המכללה להכשרה תורנית

טאגור 32 תל אביב

semicha770@gmail.com

© כל הזכויות שמורות ל"למען ילמדו"

•

הואיל ומושקע בתוכניות הלימוד יגיעה והון רב, לכן עפ"י דין תורה ולהבדיל
עפ"י הזכויות בכל המדינות אנו אוסרים בכל תוקף כל הדפסה, צילום,
או העתקה בכל צורה שהיא, אפילו חלק מן החומר. וכן אין לעשות שום
שימוש מסחרי בחומרים אלו, כולל המצגות. ואין להעבירם לאדם אחר.

השגת גבול במסחר (המשך) ודיני זכויות יוצרים

חושן משפט סימן קנו סעיף ה (המשך)

השגת גבול בענייני שררה והנהגה שאין בהם חסרון כיס:

בשו"ת תרומת הדשן נשאל אודות עיר שיש בה בית הוראה ובית דין, וישנו תלמיד חכם מוסמך וראוי הרוצה להקים בית הוראה ובית דין נוספים, והראשון מוחזה בידו ומונעו מלישב בישיבה לדון ולהורות בטענה של השגת גבול.

בעל תרומת הדשן תמה מאד על הנהגתו של הדיין הראשון, וכתב שלא שייך בזה השגת גבול, שכל מה שאסרו חכמים שלא ירד איש לאומנות חברו הוא דווקא בדבר שיש בו פגיעה בפרנסה, אך בענין של שררה שאין בו חסרון כיס – מסתבר שלא שייך בזה השגת גבול, שכל אחד ואחד רוצה לזכות בשכר פרנסי ישראל שהוא שכר שאין לו שיעור.

תרומת הדשן הוסיף שאפילו אם הדיין הראשון יטען שיש לו הפסד וחסרון פרנסה בדבר, שהרי מקבל תשלום על עריכת קידושין וגיטין וכדומה – אין זו טענה, שהרי בקושי מצינו היתר לקבלת שכר על דברים אלו, ולכן אין להחשיב רווחים אלו כפרנסה ומחיה עד שנאסור על האחרים להשיג גבול בהם.

1. פסקים וכתבים סימן קכח.

השגת גבול של קיוסק שנפתח עבור תלמידי ישיבה:

בשו"ת חלקת יעקב² נשאל אודות ראובן ושמעון שהשקיעו ממון רב כדי לפתוח מסעדה סמוך לישיבה (נראה שהכוונה לקיוסק או למזון מהיר), על סמך הבטחה של התלמידים והרבנים שיקנו מהם (כנראה מדובר בישיבה הנמצאת בקמפוס מבודד). כך נמשך הדבר שלש שנים, שבהם ראובן ושמעון התפרנסו מקניות של תלמידי הישיבה. כעת התחיל אחד מבני הישיבה למכור את אותם מוצרים בתוך כותלי הישיבה, וראובן ושמעון תובעים אותו לדין תורה בטענה שמשיג גבולם ופוסק את חיותם לגמרי, כי בלי הקניות של התלמידים המסעדה אינה שווה מאומה. לטענת ראובן ושמעון: אילו היה אותו תלמיד פותח חנות בסמוך להם מחוץ לכותלי הישיבה – לא היו מוחים בידו, אך מאחר שפתח את החנות בתוך הישיבה – בוודאי שתלמידי ישיבה יעדיפו להשאר בתוך אהלה של תורה ולקנות אצלו מאשר לצאת החוצה.

חלקת יעקב ענה שלכאורה ההכרעה בנידון זה תלויה במחלוקת אביאסף והבית יוסף שלמדנו לעיל לגבי מקרה שהשני פוסק את חיותו של הראשון לגמרי. אולם יותר נראה שבנידון דידן אין זה נחשב שתלמיד הישיבה פוסק לגמרי את חיותם של ראובן ושמעון, שהרי באפשרותם לעשות אוכל משובח יותר או לגוון את המוצרים שלהם או להוזיל מחירים, ועל ידי זה יש להניח שחלק מהתלמידים יעדיפו להמשיך לקנות אצלם, וכאשר השני אינו פוסק לגמרי את חיותו של הראשון – גם הפוסקים כאביאסף מודים שאי אפשר למנוע מהשני לפתוח את חנותו.

שימוש ברשימת לקוחות של מעבידו הקודם:

בשו"ת מנחת יצחק³ דן אודות עובד שיש בידו רשימת לקוחות של המעסיק, וכעת עבר העובד לעבוד בעסק של מעסיק אחר המתחרה עם הראשון.

לדבריו: אסור לעובד להשתמש ברשימת הלקוחות וכן בקשרים שיצר עם אותם לקוחות, שכן אפילו לשיטת הסוברים שמותר לפתוח חנות חדשה שתגרום לחנות הראשונה להסגר – מסתבר שבנידון דידן יודו לאסור, שהרי העובד מנצל לרעה את האמון שנתן בו המעסיק הראשון, וגם גורם הפסד גדול מאד למי שהעסיקו בעבר.

מנחת יצחק הוסיף שבמקרה כזה יש לדיין לקבוע זמן מסויים שבו יהיה אסור לעובד למכור לאותם לקוחות, ובסיום אותה תקופה יהיה העובד חופשי למכור למי שרוצה (כעין מה שמצינו שגדולי הדורות תיקנו בהדפסת ספרים, שכאשר אחד השקיע ממון רב בהדפסת ספר – אסור לאחרים להשיג גבולו למשך 5 שנים וכיוצא בזה. המדובר כאן הוא בהדפסה

2. חושן משפט סימן ט.

3. חלק ב סימן צד.

של ספר על ידי מדפיס שאינו היוצר בעצמו, וכמו שמצינו בהסכמות לספר התניא. אבל כאשר המדפיס הוא היוצר בעצמו – יש בזה איסור גזל או השגת גבול מן הדין כפי שנלמד בשיעור הבא).

זכויות יוצרים

הקדמה:

בשיעור הקודם עסקנו בדיני השגת גבול במסחר המבוארים בסימן קנו סעיף ה. נושא אקטואלי מאד המסתעף מכך הוא הנושא של זכויות יוצרים (קנין רוחני). הדיון אודות זכויות יוצרים בהלכה התעורר בדורות האחרונים מאז המצאת הדפוס (בזמן הגמרא והראשונים לא היה ערך כספי לזכויות יוצרים). ביתר שאת התעורר הדיון בדורינו זה, כאשר אנשים רבים מתפרנסים מהמצאת תוכנות ופיתוחים חדשים, או מיצירת מוזיקה, או משיווק ידע באמצעות ספרים או סרטונים, וכל כיוצא בזה.

המגמה הברורה בדברי הפוסקים האחרונים היא לקבוע שהפרת זכויות יוצרים אסורה מבחינה הלכתית (לכל הפחות כמו שאסורה מבחינה משפטית). קביעה זו יכולה להתבסס על יסודות הלכתיים שונים כפי שנלמד. אולם השאלה הבסיסית הנשאלת בענין זה האם מצינו בהלכה בעלות על דבר שאין בו ממשות?

מחלוקת אחרונים האם שייך בעלות על יצירה:

זה לשון השו"ע: "אין אדם מקנה לא במכר ולא במתנה אלא דבר שיש בו ממש, אבל דבר שאין בו ממש – אינו נקנה" (וברמב"ם⁵: "כיצד? אין אדם מקנה ריח התפוח הזה, או טעם הדבש הזה, או עין הברדלח הזה, וכן כל כיוצא בזה"). נמצא אם כן שלא ניתן להחיל בעלות על ישות מופשטת.

אף על פי כן רבים מפוסקי זמננו⁶ טענו כי יש לאדם בעלות גמורה על כל דבר שחידש והמציא (ספר, תוכנה, פטנט וכו'), ונימקו זאת בסברות שונות שמתבססות ברובן על השכל הישר האומר שדבר שיש לו ערך ממוני רב ואפילו חוקי הגויים קובעים שהגוזלו עשוי להתחייב בתשלומים – בוודאי שנחשב בבעלות היוצר על פי התורה (ויש שהביאו לכך ראיות שונות מדברי התורה ומדברי חז"ל⁷). לפי שיטה זו, הפרת זכויות יוצרים כרוכה באיסור גזל.

4. סימן ריב סעיף א.

5. מכירה פרק כב הלכה יד.

6. שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק חלק א סימן מד, שו"ת מנחת יצחק חלק ט סימן קנג, שו"ת דברי מלכיאל חלק ג סימן קנו, שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן מ אות יט, הרב וואונר והרב אלישיב (בהסכמתם לספר עמק המשפט), ועוד.

7. נציין לדוגמא לחידושי ר' שמעון שקופ בתחילת מסכת בבא קמא (סימן א), שאמנם מזכיר ענין זה כבדרך

מנגד פוסקים אחרים⁸ טענו שלא ניתן לומר מבחינה הלכתית שיש לאדם בעלות על יצירה (שזהו דבר שאין בו ממש ואין לקנין על מה לחול), וממילא לא שייך בזה איסור גזל, אלא יש לדון מטעם השגת גבול וירידה לאומנות חבירו, או מטעם דינא דמלכותא דינא, או מטעם "דעלך סני לחברך לא תעביד" וכיוצא בזה.

נפק"מ בין השיטות – האם מותר להעתיק שלא לצורך מסחרי:

הנפקא מינה העיקרית בין השיטות היא במקרה שאדם מעתיק לצורך עצמו ולא לצורך מסחרי. אם נאמר שיש לאדם קנין ובעלות על יצירתו – הרי כל העתקה שלא ברשות כרוכה באיסור גזל. אך אם נאמר שאין לו קנין ובעלות – אין בידו כח לאסור על הקונה להעתיק או לשכפל לצורך שימוש עצמי, אלא האיסור הוא דווקא העתקה לצורך מסחרי משום השגת גבול וירידה לאומנות חבירו.

העתקה או צילום עבור חבירו:

עוד יש לדון לדעת הסוברים שאין קנין ובעלות והאיסור הוא רק משום השגת גבול, האם מותר לקונה אחד להעתיק או לצלם עבור חבירו, באופן שעל ידי זה יימנע חבירו מלקנות את הספר או הדיסק וכדומה.

בפתחי חושן⁹ התיר להעתיק או לצלם כדי לתת לחבירו, כשם שמותר לאדם להשאיל לחבירו ספר שקנה אפילו שעל ידי זה חבירו יימנע מלקנות בעצמו את הספר. לדבריו: אין בזה איסור השגת גבול כל שאינו עושה למטרה מסחרית, וזה בכלל הנאתו של כל קונה ספר שהרשות בידו להשאיל או להעתיק שלא לצורך מסחר, ועל דעת כן מכר לו המחבר את הספר.

אבל לדעת הגרש"ז אויערבך¹⁰ אף על פי שאין איסור גזל בהעתקה או צילום, מכל מקום אין להעתיק או לצלם כדי לתת לחבירו אלא אם כן בלאו הכי חבירו לא יקנה, דכיון שחבירו יכול להשיג את המוצר בדרך המקובלת – אין לגרום הפסד (אפילו קטן) למי שהשקיע ביצירת המוצר זה זמנו וכוחו וממונו.

אגב, אך עולה מדבריו מקור מעניין מן התורה לבעלות שלכאורה מופשטת – בעלות אדם החופר בור על הבור לענין תשלום הנזקים (בעלות שנוצרת מעצם יצירת הבור). זה לשונו שם: "ומה שהבור שלו (לענין חיוב בנזקיו) זה בא לו על ידי כרייה ופתיחה, היינו שהוא הכין את המזיק ועל ידי זה נקרא בעלים עליו, כמו שבדברים שנוגעים לזכות האדם מוסכם על פי דיני התורה ודיני העמים שכל מי שממציא דבר חדש בעולם הוא הבעלים עליה לכל דבר זכות, כמו כן קראה התורה לאיש המכין תקלה בשם בעל הבור ובעל האש וחיבה בנזקין".

8. שו"ת בית יצחק יורה דעה חלק ב סימן עה, הגרש"ז אויערבך (מעדני שלמה עמוד סד), פתחי חושן (גניבה פרק ט הערה כז), ועוד.

9. שם.

10. שם.

כל זה כאמור לשיטת הסוברים שאין בעלות וקנין ביצירה, אך לשיטת הסוברים שיש בזה בעלות – אם היוצר כתב על יצירתו שאסור לצלם או לצרוב או להעתיק וכו', או שהדבר ברור שהוא מקפיד על כך – אסור להעתיק אפילו לצורך שימוש עצמי של הקונה (ואפילו דיסק או תוכנה של גויים אסור, שהרי גזל הגוי אסור).

צילום דפים בודדים באופן שאינו מונע רכישת הספר:

במקרה שמעתיק רק חלק קטן מן היצירה, כגון לצלם דפים בודדים מתוך ספר עבור עצמו או עבור חבירו, באופן שהוא או חבירו אינם נמנעים מחמת כן לקנות את הספר (כגון שרוצה לצלם קטע מסויים מתוך ספר לצורך שיעור שמעביר לתלמידים, וברור שאם ייאסר עליו לעשות זאת הוא לא יקנה ספרים לכל התלמידים) – מותר לעשות זאת לדברי הכל (אפילו לסוברים שיש בעלות על יצירה, ואפילו אם מחבר הספר מקפיד על כך), שהרי איסור השגת גבול בוודאי אין כאן, ואף מצד איסור גזל (לסוברים שיש בעלות) אין לאסור, משום שכופים על מדת סדום, והרי זה נהנה וזה לא חסר (הקונה שמצלם עבור תלמידיו נהנה, ומחבר הספר אינו חסר כלום)¹¹.

סיכום הטעמים השונים שמצינו בפוסקים לאסור הפרת זכויות יוצרים:

במסגרת זו לא נוכל לעסוק בכל הדיונים השונים שהוזכרו בפוסקים בסוגיית קנין רוחני, אך נציין בקצרה את הנימוקים העיקריים שדנו בהם:

א. כמבואר לעיל יש שאסרו כל העתקה משום איסור גזל.

ב. העתקה לצורך מסחרי אסורה לדברי הכל משום היורד לאומנות חבירו.

ג. יש שדנו בזה מצד תיקון העולם, והיינו שיש לאסור הפרת זכויות יוצרים כדי שהיוצרים יוכלו להמשיך ליצור ולא יכנסו לקשיים כלכליים שייאלצו אותם להמנע מכך (ובכלל זה יוצרים פוטנציאלים), ובפרט ביצירות תורניות¹².

ד. יש שדנו בזה מדין "זה נהנה וזה חסר" שחייב בתשלומים (שהרי העתקה גורמת להפסדים לבעל היצירה)¹³.

ה. יש שדנו בזה מצד "דינא דמלכותא דינא"¹⁴.

11. שו"ת ציץ אליעזר חלק יח סימן פ. וכעין זה גם בשו"ת שבט הלוי חלק ד סימן רב.

12. ראה לדוגמא שו"ת חתם סופר חלק ה סימן מא וסימן עט וחלק ו סימן נו.

13. ראה לדוגמא שו"ת נודע ביהודה תניינא חושן משפט סימן כד. מאמרו של הגר"ז (רבי זלמן נחמיה גולדברג) בתחומין חלק ו עמוד 185.

14. כפי שהובא לעיל. וראה גם שו"ת יביע אומר חלק ז חושן משפט סימן ט שנשאל אם יש דין ירושה לבנים אשר אביהם חיבר חיבור תורני, לענין שיוכלו לאסור על כל אדם הדפסת החיבורים בלי רשותם. יביע אומר כתב שיש האוסרים זאת מדין תורה (שו"ת שואל ומשיב וסיעתו), ויש האוסרים רק מדינא דמלכותא (שו"ת בית יצחק וסיעתו), וסיכם יביע אומר: "ועל כל פנים לדינא פשט המנהג לאסור הן מדינא דמלכותא, והן

ו. סברא נוספת המובאת בפוסקים היא משום "דעלך סני לחברך לא תעביד", שהרי אדם לא היה רוצה שיעתיקו יצירה שהשקיע בה, ולכן צריך להמנע מלעשות זאת לחבירו.

לקמן דוגמאות אקטואליות נוספות שנידונו בפוסקי זמננו.

הורדת תוכנות או יצירות שהועלו לאינטרנט באיסור:

כאשר אדם עשה איסור והעלה לרשת האינטרנט יצירה מסויימת, דנו אחרוני זמננו האם כעת מותר לכל אדם שמעוניין בכך להוריד את היצירה לשימושו העצמי בלי לקבל רשות מבעלי היצירה¹⁵.

יש פוסקים הסבורים שהדבר מותר, ומתבססים על דין בהלכות אבידה ומציאה (שנלמד בהמשך) לפיו חפץ שאבוד מבעליו וגם אבוד מכל העולם (בלשון הגמרא¹⁶ "זוטו של ים") – נעשה הפקר וכל אחד יכול לזכות בו. אוזלת היד של הרשויות כנגד התופעה של הפרת זכויות יוצרים בהעלאות לאינטרנט, גורמת לכך שלאחר שהיצירה הועלתה ונעשת פרוצה לכל היא נחשבת כהפקר וכל אחד יכול לזכות בה.

במקרה שהתוכנה או היצירה נפרצה עד כדי כך שכבר אין אפשרות כלל לקנות אותה בכסף, מסתבר שכולם יודו שהבעלים כבר התייאש לגמרי מכל היצירה, ובמצב הנוכחי סביר להניח שהוא אפילו מעדיף שיורידו את היצירה בחינם וייהנו ממנה מאשר שלא ישתמשו בה.

הסברא הנ"ל להשוות בין תוכנה פרוצה לזוטו של ים היא אפילו במקרה שיש אפשרות לרכוש מהחברה גירסה מקוונת, או שיש אפשרות לקנות את היצירה בחנות על גבי דיסק או ספר וכיוצא בזה. הסברא להתיר את ההורדה מהאינטרנט מתבססת על השיטה לפיה אין בעלות על קנין רוחני (כפי שלמדנו לעיל), ולכן אפילו אם היוצר עומד וצווח כביכול שלא יורידו את יצירתו בחינם אלא יקנו אותה בכסף – מעיקר הדין אין אנו מחוייבים לשמוע לו, כי לא שייך בענין זה איסור גזל אלא רק השגת גבול, ומאחר שבהורדה לצורך שימוש פרטי אין איסור של השגת גבול – מותר מן הדין לכל אחד ואחד להוריד לצורך שימושו הפרטי (שאמנם בזמן שכולם יורידו במקום לקנות יהיה בכך משום ירידה לאומנתו של היוצר וקיפוח פרנסתו, אך כל אחד ואחד שעושה זאת אינו עובר באיסור זה, כי הוא באופן אישי מפסיד מהיוצר רק ריוח מועט שהיה משלם בקנייתו).

אבל הגישה הרווחת יותר בפוסקי זמננו היא לאסור הורדה בחינם של יצירה שהבעלים רוצה שישלמו עליה, וזאת מכמה סיבות.

על פי גזירת והסכמת המחברים...".

15. הבא לקמן נידון בעיקר במאמרים וכתבי עת, ראה לדוגמא תחומין חלק כד עמוד 96, וראה פסקי המשפט סימן רנט אות יב ובהמציין שם.

16. בבא מציעא דף כד א-ב. כלומר אדם שמציל אבידה מים סוער ששוטף כל מה שנקרה בדרכו – אינו מחוייב להחזירה לבעליה, כיון שבוודאי התייאש.

ראשית, לשיטת הסוברים שיש דין של בעלות על קנין רוחני, ניתן להשוות זאת לאדם שהלכו לו לאיבוד כמות גדולה של מוצרים שהתפזרו במקומות שונים, שבוודאי אין לומר שהוא מתייאש מכל מוצר ומוצר, אלא על כל מוצר הוא מקווה שימצא אותו אדם ישר שיחזיר לו אותו, ואף אם יש אחוז מסויים מהמוצרים שככל הנראה לא יחזרו אליו – מכל מקום אין הוא מתייאש מכלל המוצרים. על דרך זה בנידון דידן, כאשר בא לפנינו אדם ירא שמים ושואל האם הוא מחוייב לשלם על המוצר או שיכול להורידו בחינם – אנו אומרים לו הן אמת נכון הדבר שהרבה אנשים שאינם יראי שמיים מורידים את זה בחינם, ומהקונים הפוטנציאלים הללו הבעלים התייאש כי אין אכיפה על כך ואין לו שום שליטה על כך (בדוגמת מוצרים שנאבדו ונמצאו על ידי אנשים שאינם מעוניינים לקיים מצות השבת אבידה), אך לגבי העותק שהקונה ירא השמיים עשוי לשלם עליו הבעלים לא התייאש (בדוגמת אחד מהמוצרים שיימצא על ידי אדם ששייכו לבעלים).

גם אם נאמר שאין דין בעלות על קנין רוחני, עדיין יש סברות לאסור את ההורדה מהטעמים השונים שהובאו לעיל לאיסור הפרת זכויות יוצרים, ובראשם הטעם הפשוט "דעלך סני לחברך לא תעביד" (היינו שכאשר האדם עומד בפני סיטואציה כזו, ישאל את עצמו איך היה רוצה שינהגו במקרה שהוא היה הבעלים של היצירה). משום כך, אפילו הסוברים שמעיקר הדין מותר להוריד בחינם – מודים שאין ראוי לעשות זאת בניגוד לרצון הבעלים, אלא מצד "ועשית הישר והטוב" ראוי לשלם¹⁷.

שימוש ברישיון ייצור או שם עסק וכדומה:

בשו"ת דברי מלכיא¹⁸ נשאל לגבי ראובן שהמציא סוג מיוחד של מים (עם טעם וריח מיוחדים), וטרח הרבה והוציא הוצאות כדי לקבל על כך רישיון ממשלתי, והדפיס תוויות עם שמו ומספר הרישיון להדביק על המוצר. כעת שמעון שגר בעיר אחרת באותו איזור, מייצר גם כן את אותו מוצר והדפיס לעצמו תוויות עם מספר הרישיון של ראובן. ראובן טוען כנגד שמעון שאינו רוצה שיהנה בחינם ממה שהשיג הוא בטירחה והוצאה מרובה, וגם שעל ידי זה תתמעט פרנסתו של ראובן, כי אם שמעון לא ימכור באותה עיר – יגיע ראובן לשם למכור.

דברי מלכיא ענה שהדין עם ראובן, שמאחר שהשקיע ממון עבור רישיון למוצר – יכול הוא לעכב את שמעון לייצר מוצר דומה על סמך אותו רישיון, בטענה ששמעון יורד לאומנותו וגורם לו נזק בכך שימכור פחות מהסחורה שלו. ואם בכל זאת שמעון עבר והשתמש ברישיון שלא ברשות – יש לחייבו לשלם לראובן חלק מההוצאות שהוציא לקבלת הרישיון, שמאחר

17. ראה שו"ע הרב הלכות מציאה ופקדון סעיפים יח-יט שאפילו אבידה שהבעלים התייאשו ממנה, אם הוא יודע למי היא שייכת, ראוי להחזירה.

18. חלק ג סימן קנז.

ששמעון הדפיס תוויות עם אותו מספר רישיון גילה דעתו שנוח לו ברישיון שהוציא ראובן וחייב להשתתף בהוצאות (בדומה לאדם שבנה גדר שמועילה גם לשכנו, ואחר כך השכן עשה מעשה שבו גילה דעתו שאכן נוח לו בגדר זו, שהדין הוא שהשכן מחוייב להשתתף בהוצאות¹⁹). ואף על פי ששמעון אינו נהנה מגוף הממון של ראובן אלא רק מכך שהשלטון לא ימחה בידו על מכירת המוצר, הרי גם בגדר אינו נהנה מגוף הגדר אלא רק מהרחקת המזיקים שעל ידי הגדר).

לפי זה הוא הדין שאסור לאדם להשתמש בפירמה או בסמל מסחרי (לוגו) של חברה או חנות ידועה לצורך קידום עסקיו, שהרי בעל החברה הוציא הוצאות על כך וזהו דבר ששווה כסף, וגם השם והמוניטין של החברה יש להם ערך כספי (שיש לו ביטוי ממשי במקרה שירצו למכור את העסק). ואף על פי שמדובר ברעיון בעלמא שאינו דבר ממשי – מכל מקום הוא נהנה שלא בצדק מהוצאות חבירו ומזיקו, ואם כבר עשה זאת והשתמש בשם או בסמל – יכול הראשון לתובעו שישתתף בהוצאותיו. כמו כן, יש לדון לאסור בזה מצד גניבת דעת של הלקוחות (שהם רוצים דווקא את המוצר של החברה שמכירים)²⁰.

19. דין מקיף וניקף המבואר בשו"ע סימן קנח סעיף ו.

20. פסקי המשפט אות לו.